

چشم‌انداز موسیقی ایران

دوره‌ی نهم

شماره‌ی اول

تابستان ۱۳۸۵

انتشارات آوا، تهران، ۱۳۸۵

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۰۰ هزار تومان

پخش: ۱۳۸۵

پخش: ۱۳۸۵

پخش: ۱۳۸۵

پخش: ۱۳۸۵

پخش: ۱۳۸۵

پخش: ۱۳۸۵

پخش: ۱۳۸۵

پخش: ۱۳۸۵

پخش: ۱۳۸۵

پخش: ۱۳۸۵

پخش: ۱۳۸۵

پخش: ۱۳۸۵

پخش: ۱۳۸۵

پخش: ۱۳۸۵

پخش: ۱۳۸۵

فهرست نویسی پیش از انتشار

- سرشناسه : سپنتا، ساسان، ۱۳۱۳-۱۳۹۳.
- عنوان و نام پدیدآور : چشم‌انداز موسیقی ایران / نوشته‌ی ساسان سپنتا.
- مشخصات نشر : تهران: ماهور، ۱۳۸۲. — [ویرایش ۲].
- مشخصات ظاهری : [۴۷۷] ص. : مصور، عکس.
- شابک : ۰-۸۸-۶۴۰۹-۹۶۴-۹۷۸
- چاپ دوم ماهور : تهران: ماهور ۱۳۹۹. — [ویرایش ۳].
- وضعیت فهرست‌نویسی : فیبا
- یادداشت : چاپ قبلی: انتشارات مشعل، ۱۳۶۹.
- یادداشت : کتابنامه: ص. [۴۳۳]-۴۴۱؛ همچنین به صورت زیرنویس.
- یادداشت : نمایه.
- عنوان دیگر : The Perspective of Music in Iran
- موضوع : موسیقی ایرانی -- تاریخ و نقد.
- موضوع : موسیقی‌دانان ایرانی -- سرگذشت‌نامه.
- رده‌بندی کنگره : ۵-ج ۳۴۴/س ML
- رده‌بندی دیویی : ۷۸۹/۰۹
- شماره‌ی کتابشناسی ملی : ۸۲-۱۹۵۰۱ م
-

چشم‌انداز موسیقی ایران

ویرایش جدید

نوشته‌ی

دکتر ساسان سپینتا

مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری ماهر

تهران ۱۳۹۹

مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری ماهور

تهران، خیابان حقوقی، شماره‌ی ۴۲، طبقه‌ی همکف

کدپستی ۱۶۱۱۹۷۵۵۱۶

تلفن: ۷۷۵۰۲۴۰۰ فکس: ۷۷۵۰۶۵۵۳

www.mahoor.com info@mahoor.com

چشم‌انداز موسیقی ایران

ویرایش جدید

نوشته‌ی

دکتر ساسان سپنتا

تصویرسازی جلد:	ملیحه محسنی
ویرایش ادبی:	محمد افتخاری
حروف‌نگار و صفحه‌آرا:	حمید قربان‌جو، پویا دارابی
چاپ دوم ماهور:	۱۳۹۹
تصاویر:	از آرشیو ماهور
تعداد:	۵۰۰ جلد
لیتوگرافی:	باران
چاپ:	پژمان
صحافی:	معین

© حق چاپ محفوظ است.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۴۰۹-۸۸-۰ ISBN: 978-964-6409-88-0

یادداشت ناشر

دوستانداران مطالعه و پژوهش در تاریخ موسیقی ایران به خوبی می دانند که منابع و مراجع این رشته از تاریخ فرهنگ و هنر ایرانی بسیار محدود و معدودند و چند کتابی که در این زمینه تاکنون منتشر شده اند — از جمله *سرگذشت موسیقی ایران*، تألیف روح الله خالقی و *تاریخ موسیقی ایران*، تألیف حسن مشحون که تنها منابع مهم و موجود در این زمینه اند — بیشتر توصیفی اند و به شرح احوال هنرمندان موسیقی ایرانی پرداخته اند. کتاب *چشم انداز موسیقی ایران* که اینک ویرایش سوم آن پیش روی شماست علاوه بر نگاهی که به تاریخ موسیقی ایرانی از دوره ی باستان تا دوره ی قاجار دارد و به شرح و توصیف تاریخ موسیقی و زندگی هنرمندان موسیقی دوره ی قاجار و پهلوی می پردازد، آثار موسیقی این دو دوره را مورد تحلیل نیز قرار می دهد. مؤلف با بررسی های فنی و آزمایشگاهی و بازیافت صوتی آثار ضبط شده — که شرح آن در مقدمه و متن کتاب آمده است — سبک و شیوه ی بسیاری از نوازندگان و خوانندگان برجسته و مطرح را مطالعه، تحلیل و مقایسه کرده و آگاهی های سودمند و تازه ای را برای نخستین بار ارائه نموده است. در این ویرایش، مؤلف مطالب و نکات مفید بسیاری را بر متن کتاب افزوده است و ناشر نیز با افزودن تصاویر و نمایه های دیگر و حروف نگاری و نسخه پردازی و آرایش جدید و پاره ای اصلاحات، آن را در دسترس دوستانداران و پژوهندگان موسیقی این سرزمین قرار می دهد. همان طور که مؤلف محترم کتاب در مقدمه اشاره کرده اند متن فعلی از لحاظ زمانی حاصل مطالعه و بررسی های ایشان تا نیمه های دهه ی چهل است.

فهرست مطالب

۱۰	مقدمه‌ی چاپ دوم
۱۲	مقدمه‌ی چاپ اول
۱۹	موسیقی در دوره‌ی باستان ویژگی‌های کلی
۴۱	موسیقی ایران بعد از اسلام دوره‌ی خلفا، ویژگی‌های کلی، عصر بررسی‌های نظری موسیقی، دوره‌ی ایلخانان و تیموریان، ویژگی‌های کلی
۵۹	دوره‌ی رکود مطالعات نظری موسیقی دوره‌ی صفویه و زندیه، ویژگی‌های کلی
۶۷	موسیقی دوره‌ی قاجار آقاعلی اکبر فراهانی، آغاغلام حسین، میرزا عبدالله، آفاحسین قلی، دیگر نوازندگان تار نوازندگان سنتور: محمدحسن مشهور به سنتورخان، محمدصادق خان سرورالملک، حسن خان (حسن سنتوری)، علی اکبر شاهی، میرزا حبیب‌الله سماع‌حضور

نوازندگان نی: نایب اسدالله، صفدرخان

نوازندگان کمانچه: باقرخان رامشگر، حسین خان اسماعیل زاده، نایب علی

۱۰۵ اولین کنسرت ها

مسیو لومر (ارکستر شاهی)، غلامرضا سالار معزز، حسین هنگ آفرین، نصرالله مین باشیان

۱۱۳ سازهای اروپایی در ارکستر

مشیرهمایون شهردار، نوازندگان ویولن: جهانگیر مراد، رکن الدین خان مختاری، نوازندگان سازهای بادی اروپایی، نوازندگان تمبک (ضرب)

۱۲۱ آواز

تعزیه خوان ها و واعظان خوش آواز: سیداحمدخان، قلی خان، آقا حسین تعزیه خوان، حاج تاج نیشابوری، عبدالحسین صدر (صدرالمحدثین)، خوانندگان آواز: درویش حسن خاکی، صادق خان نواب، میرزا حبیب اصفهانی معروف به حبیب شاطر حاجی، جناب دماوندی، حسین علی نکيسا، سیدرحیم اصفهانی، علی خان معروف به نایب السلطنه، سیدحسین طاهرزاده، عبدالله دوامی

۱۴۳ انواع موسیقی در دوره قاجار

وضع ایران در این دوره، تصنیف، خوانندگان زن، امیرزاده، تصنیف های معمول دوره قاجار، علی اکبر شیدا، ویژگی های کلی، تحولات بعدی، دوره نشر اندیشه ی آزادی و مشروطیت

۱۵۳ کنسرت و ابتکارات موسیقی

درویش خان، شاگردان درویش، آثار درویش، تصنیف های وطنی و ملی، عارف قزوینی، تصنیف های عارف، محمدعلی امیرجاهد

۱۷۵ تجدد و نوجویی در موسیقی ایرانی

مدرسه ی عالی موسیقی، علی نقی وزیری، کلوب موزیکال، حسن علی وزیری، محمد غفاری (کمال الملک)، ابوالحسن صدیقی، کنسرت های عمومی، مدرسه ی موسیقی دولتی، آثار وزیری، سبک نوازندگی وزیری، ابتکارهای وزیری، سبک آهنگسازی وزیری، سبک تدریس وزیری، نمونه ای از نظریات وزیری، منش و شخصیت وزیری

۲۰۷ آشنایی با موسیقی غربی در ایران

هنرستان عالی موسیقی بعد از ۱۳۱۳

۲۱۳ ادامه‌ی موسیقی سنتی ایران

مرتضی‌نی داود، علی اکبر شهنازی، موسی معروفی، ارسلان درگاهی، عبدالحسین شهنازی، حبیب سماعی، یحیی زرپنجه، مهدی نوایی، جامعه‌ی باربد، ارکستر پرویز، ارکستر نوریانی، ارکستر مرتضی‌خان، ارکسترهای دیگر، حسین سنجر، ابوالحسن صبا، سبک صبا، آثار صبا، روش تدریس صبا، خانه‌ی صبا، به یاد صبا، حسین یاحقی، رضا محجوبی، حسین علی وزیری تبار، حسین تهرانی، احمد عبادی، قمرالملوک وزیری، سبک قمر، آثار قمر، روح انگیز، ملوک ضرابی (کاشانی)، پروانه، فرح انگیز، ایران‌الدوله (هلن)، ناهید نیک‌بخت، پری آقابابایف، مادام سیرانوش، لرتا هاپتیان، ملکه برومند، صدیقه سامی‌نژاد (روح‌انگیز)، ایران‌دفتری، فخر جبار وزیری، اقبال‌السلطان، رضاقلی میرزاظلی، ادیب خوانساری، تاج اصفهانی، سبک تاج اصفهانی، آثار تاج اصفهانی، عبدالحی وزیری، جواد بدیع‌زاده

۲۹۳ مؤسسات موسیقی و رادیو

هنرستان عالی موسیقی، ارکستر سمفونیک، انجمن موسیقی ملی و

۲۹۷ هنرستان عالی موسیقی ملی

مهدی برکشلی

۳۰۳ گسترش نشر موسیقی

روح‌الله خالقی، آثار خالقی، نظریات خالقی، جواد معروفی، علی محمد خادم میثاق، حسین دهلوی، احمد فروتن راد، مرتضی‌حنانه، فریدون ناصری، مصطفی پورتراب، حسن رادمرد، احمد پژمان، کامبیز روشن‌روان، فریدون شهبازیان، فرهاد فخرالدینی، مصطفی کسروی

۳۲۳ خوانندگان آواز

غلام‌حسین بنان، سبک بنان، آثار بنان، سیدمحمد طاهرزاده، حسین قوامی، محمود محمودی خوانساری، عبدالوهاب شهیدی، محمدرضا شجریان، محمود کریمی

۳۳۵ نوازندگان سازهای مختلف

نوازندگان تار: جلیل شهناز، لطف‌الله مجد، سلیمان روح‌افزا، ابراهیم سرخوش، فریدون حافظی، نصرالله زرین‌پنجه، فرهنگ شریف، منصور معارفی، اسماعیل کمالی، غلام‌حسین بیگجه‌خانی، حبیب‌الله صالحی

نوازندگان سنتور: حسین صبا، فرامرز پایور، رضا ورزنده، مجید نجاحی، منصور صارمی، حسین ملک

نوازندگان ویولن: ابراهیم منصوری، علی تجویدی، مهدی خالدی، محمود ذوالفنون، مجید وفادار، حسین علی‌ملاح، محمود تاج‌بخش، محمد میرنقیبی، لطف‌الله مفخم‌پایان، همایون

خرم، نصرت‌الله گلپایگانی، حبیب‌الله بدیعی، پرویز یاحقی، رحمت‌الله بدیعی، حسین قلی طاطایی، بزرگ لشگری، جواد لشگری

نوازندگان سه‌تار: یوسف فروتن، سعید هرمزی، حسن علی دفتری

نوازندگان نی: حسن کسائی، حسین یآوری، حسن ناهید

نوازندگان تمبک: محمد اسماعیلی، امیرناصر افتتاح، علی زاهدی، جهانگیر ملک، حسین همدانیان

نوازندگان دف: محمود فرنام، نوازندگان قره‌نی: محمد شیرخدايي، رضا گلشن راد،

نوازندگان فلوت: عماد رام، نوازندگان ترومپت: حسین یوسف زمانی، نوازندگان قانون:

مهدی مفتاح، نوازندگان عود: منصور نریمان، نوازندگان پیانو، نوازندگان کمانچه:

علی اصغر بهاری، غلام‌رضا سارنج، سرایندگان تصنیف، حسین گل‌گلاب، گردآوری

موسیقی محلی، محمدتقی مسعودیه

۳۷۱ موسیقی به سبک آهنگسازان غرب

امین‌الله حسین، پرویز محمود، رویک گریگوریان، حسین ناصحی، هوشنگ استوار،

هرمز فرهت، ثمین باغچه‌بان، امانوئل ملیک اصلانیان، حشمت سنجری، لوریس

چکناوریان، شاهین فرهت

۳۷۹ دستگاه‌های موسیقی ایرانی

تقسیم‌بندی دستگاه‌ها (دستگاه ماهور، دستگاه چهارگاه، دستگاه راست پنجگاه، دستگاه

نوا، دستگاه سه‌گاه، دستگاه همایون، دستگاه شور)، دستگاه، نغمه و گوشه، ردیف،

تصنیف، پیش‌درآمد، چهارمضارب، رنگ، قطعات توصیفی، قطعات مرکب، سرود

۳۹۷ سازهای معمول در موسیقی ایرانی

تار، یحیی (دوم) سازنده‌ی مشهور تار، سه‌تار، ملکم دانیالیان، سنتور، کمانچه، نی، تمبک،

عود، قانون، تنبور، نورعلی الهی

۴۰۹ تحقیقات الکترواکوستیک در موسیقی ایرانی

۴۳۳ کتابنامه

۴۴۳ نمایه‌ها

مقدمه‌ی چاپ دوم

ویرایش جدید این کتاب با تجدیدنظر کامل، اصلاحات، اضافات (محتوایی و تصویری) و نمایه‌ی تفصیلی در اختیار علاقه‌مندان قرار می‌گیرد. چشم‌انداز موسیقی ایران پس از چاپ اول مورد استقبال اهل فن و علاقه‌مندان واقع شد و در فهرست مراجع اصلی مؤلفان کتاب‌های تخصصی موسیقی قرار گرفت. در ویرایش جدید علاوه بر افزودن توصیفات فنی و موارد سبک‌شناسی هنرمندان شاخص، اطلاعات و نکات تازه‌تری را نیز درباره‌ی شرح حال و آثار برخی هنرمندان اضافه کرده‌ایم. به همین دلیل حجم کتاب حاضر نسبت به چاپ اول آن افزایش یافت و نگارنده به ناچار محدوده‌ی زمانی کتاب را تا حوالی سال ۱۳۴۴ تعیین کردم. این تاریخ‌مقارن پایان فعالیت هنری شادروان روح‌الله خالقی در موسیقی ایرانی و پایان یافتن دوره‌ی اول برنامه‌ی ممتاز گل‌های رادیو ایران و کنار رفتن تدریجی چهره‌های شاخص موسیقی ایرانی بود که آثار آن به تدریج در موارد اجرایی آموزش موسیقی ظاهر گشت.

پرداختن به هنرمندان معاصر که هنوز در قید حیات هستند (و عمرشان دراز باد) به‌ویژه، جوان‌ترها و آن‌هایی که در دو دهه‌ی اخیر آثاری عرضه کرده‌اند و هنوز فرصت‌هایی برای

تغییر یا تکامل روند کارشان در پیش دارند، مستلزم سپری شدن زمان است تا نقد زمانه بتواند بر آن تعداد آثاری که باید و شاید، مَهر ماندگاری بزند. از این رو بررسی آثاری که بعد از محدوده‌ی زمانی مذکور عرضه شده‌اند، موکول به آینده است.

اقدام آقای محمد موسوی مدیر محترم مؤسسه‌ی فرهنگی-هنری ماهور در چاپ این کتاب با حُسن سلیقه‌ای که به کار برده‌اند و اقدام آقای محمد افتخاری در ویرایش کتاب با دقت و جدیتی که مصروف داشته‌اند موجب نهایت تشکر و سپاس‌گزاری نگارنده است.

دکتر ساسان سپنتا

زمستان ۱۳۸۱

عالمی و باقی است. شاید بتوان گفت که در این زمینه، ایران به دلیل داشتن یک تاریخ و فرهنگ غنی، جایگاه ویژه‌ای دارد. در این راستا، پژوهش‌های نوین در زمینه موسیقی ایرانی، به بررسی و تحلیل این آثار و سبک‌ها می‌پردازد. در کتاب حاضر، موسیقی ایرانی و ویژگی‌های آن و چهره‌های مؤثر در این هنر با ذکر شرح حال و آثار و سبک‌شان، از قدیم‌ترین دوران تاریخی تا عصر حاضر با توجه به گنجایش کتاب، بر مبنای آثار مکتوب یا اجرا شده‌ی آنان مورد پژوهش قرار گرفته است.

آنچه امروز به نام موسیقی ایرانی شنیده می‌شود به صورت خلق الساعه پدید نیامده است و به ناچار دنباله‌ی تحول یافته‌ی هنری است که ریشه در گذشته‌ی طولانی آن دارد. آن گروه از مردم سطحی که جز ظواهر چیزی نمی‌بینند، قضاوت‌شان غالباً مبتنی بر همان شکل‌های ظاهر است. به همین دلیل آن‌ها بیشتر به نوع عامه‌پسند و کم‌محتوای موسیقی راغب‌اند، ولی به مجرد آن‌که شنونده‌ی موسیقی بخواهد از این حد فراتر رود و با ذوق و کنجکاوی به شنیدن آهنگ‌های پُر محتوای‌تر مشغول شود و به پرورش ذوق و بصیرت هنری خود بپردازد،

مقدمه‌ی چاپ اول

موسیقی ایرانی مانند هنرهای دیگر و زبان که یک نهاد اجتماعی است در هیچ دوره‌ای از طول تاریخ خود ساکن نبوده و به‌طور مداوم کمابیش به مسیر تحول و تطور خود ادامه داده است. در بعضی ادوار این تحولات کندتر و در بعضی عصرها مانند سده‌ی اخیر تحول و تنوع آن بیشتر بوده است. در کتاب حاضر موسیقی ایرانی و ویژگی‌های آن و چهره‌های مؤثر در این هنر با ذکر شرح حال و آثار و سبک‌شان، از قدیم‌ترین دوران تاریخی تا عصر حاضر با توجه به گنجایش کتاب، بر مبنای آثار مکتوب یا اجرا شده‌ی آنان مورد پژوهش قرار گرفته است.

آنچه امروز به نام موسیقی ایرانی شنیده می‌شود به صورت خلق الساعه پدید نیامده است و به ناچار دنباله‌ی تحول یافته‌ی هنری است که ریشه در گذشته‌ی طولانی آن دارد. آن گروه از مردم سطحی که جز ظواهر چیزی نمی‌بینند، قضاوت‌شان غالباً مبتنی بر همان شکل‌های ظاهر است. به همین دلیل آن‌ها بیشتر به نوع عامه‌پسند و کم‌محتوای موسیقی راغب‌اند، ولی به مجرد آن‌که شنونده‌ی موسیقی بخواهد از این حد فراتر رود و با ذوق و کنجکاوی به شنیدن آهنگ‌های پُر محتوای‌تر مشغول شود و به پرورش ذوق و بصیرت هنری خود بپردازد،

به‌ناچار از مراجعه به منابع مربوطه و مطالعه بی‌نیاز نخواهد بود. در این مورد، نه‌فقط شنوندگان موسیقی، بلکه برخی نوازندگان و خوانندگان هم برای اعتلای سلیقه و احراز بصیرت در رشته‌ی خود محتاج مطالعه‌ی این‌گونه آثار هستند.

هرکسی می‌تواند برای لذت بیشتر از شنیدن موسیقی و تلطیف ذوق و تشخیص گوه‌راز خَرَف، با مطالعه بر شناخت خود از این هنر بیفزاید، ولی اکثر افراد عادی از این نعمت محروم‌اند و به همین دلیل گروهی بابی‌سلیقگی وقت خود را صرف شنیدن آهنگ‌های بازاری بی‌محتوا می‌کنند. این قبیل آهنگ‌ها و قطعات سُست و بی‌پایه با گذشت زمان رنگ می‌بازند و نقاد روزگار بر آن‌ها مُهر ماندگاری نمی‌زند. در موسیقی سنتی ایران نغمه‌هایی وجود دارند که در طول نسل‌ها، سینه به سینه حفظ شده و مانند قطعه جواهری به تدریج صیقل و تراش یافته‌اند و اکنون زمینه‌ی اصلی فرهنگ موسیقایی ما مستظهر به آن مایه‌هاست. این فرهنگ و ویژگی‌ها و مختصات دارد و چهره‌هایی در تداوم آن نقش مؤثر داشته‌اند که بررسی آن موضوع کتاب حاضر است و این کتاب می‌تواند برای علاقه‌مندان و هنرجویان و محققان موسیقی مفید واقع شود. البته شادروان روح‌الله خالقی با تألیف کتاب پرارزش سرگذشت موسیقی ایران که جلد اول آن (۱۳۳۳)* مربوط به موسیقی دوره‌ی قاجار و جلد دوم آن (۱۳۳۵) شرح خدمات استاد علی‌نقی و زیری‌ست در این زمینه فضل تقدم دارند و راهگشای جویندگان بعدی هستند. آغاز آشنایی نگارنده با تاریخ موسیقی ایران نیز در همان سال‌ها و از طریق مطالعه‌ی همان کتاب‌ها بود و همان‌گونه که در مآخذ و منابع پایان کتاب آمده است آن دو مجلد یکی از منابع اصلی کتاب حاضر به‌شمار می‌روند.

نغمه‌های موسیقی ما در طول سالیان دراز به صورت سینه به سینه از هنرآموز به هنرجو منتقل شده‌اند. اگرچه نام بسیاری از این نغمه‌ها در برخی متون و دیوان‌های شعرا باقی مانده است، ولی آهنگ برخی از آن‌ها به دلیل نبودن خط نت معلوم نیست. در مورد شرح حال و آثار نوازندگان و خوانندگان قدیم نیز اطلاعات کافی در دست نیست و حتا خود آن‌ها هم از شیوه‌ی کار استادان و چگونگی روش تعلیم و احوال و مشخصات آثار خود اثری مکتوب باقی نگذاشتند و همین مسئله کار تحقیق را در این رشته مشکل‌تر می‌سازد. در کتاب حاضر سیر تحول موسیقی ایرانی و توصیف آن با در نظر گرفتن تحولات تاریخی، اجتماعی و

* تاریخ‌هایی که نشانه‌ی "ق." (قمری) و "م." (میلادی) ندارند، همه شمسی هستند. — ویراستار.

سیاسی هر دوره، از روزگار باستان تا عصر حاضر بررسی شده است و در شرح احوال برگزیدگان این هنر و مساعی آن‌هایی که در مسیر این هنر گام‌های مؤثری برداشته‌اند و با گذشت و فداکاری و چشیدن طعم ناکامی‌ها و تحمل انواع اهانت‌ها، ورقی بر دفتر فرهنگ موسیقی این مرز و بوم افزوده‌اند و بر زنده نگاه داشتن این هنر پافشاری کرده‌اند، توصیفاتی به میان آورده‌ایم. البته در این مورد شرح احوال و آثار هنرمندانی آمده است که در محیط هنری عصر خود و زمان آینده کمابیش منشاء اثر بوده و به سهم خود باعث تحول نسبتاً محسوس بوده‌اند.

ممکن است تعداد زیادی اهل ساز و آواز بوده و یا باشند که زمانی هر هفته ترانه‌ی جدیدی ارائه می‌دادند و گروهی مردم ساده‌پسند هم به آن‌ها توجهی داشتند، ولی از آن‌جا که هر ساز و آوازی شنیدنی نیست و بیشتر کار آن‌ها تقلیدی و فاقد ابتکار بوده و به دلیل سستی محتوا و بی‌ارزشی هنری، حتا چند سال هم دوام نیاورده‌اند، طبیعتاً در این کتاب ذکری از آنان به میان نیامده است. به هنرمندانی هم که آثاری به صورت صفحه یا نوار تا هنگام نگارش این سطور از آن‌ها منتشر نشده اشاره‌ای نکرده‌ایم. اگر در تحلیل و توصیف هنرمندی به اختصار گذشته‌ایم، صرف‌نظر از روش معمول خویش، یا منابع در احوال و آثار او کمیاب بوده و به دست نگارنده نرسیده است و یا هنوز در روند کار هنری‌اش به سبک ویژه‌ای نایل نشده و گذشت زمان باید تأثیرگذاری و تأثیرپذیری او را ظاهر کند. با وجود این ممکن است نام‌های معدودی از چشم نگارنده پوشیده مانده باشند که البته در چاپ‌های بعد ذکر خواهیم کرد. مطالب کتاب حاضر حاصل تحقیق و بررسی و نیز کار آزمایشگاهی مؤلف است که به تدریج از سال‌های پیرامون ۱۳۳۷ به بعد انجام گرفته است. بدیهی است تحقیقات موسیقی هنگامی ارزش ویژه‌ی خود را می‌یابند که اطلاعات عرضه شده مبتنی بر منابع دست اول و آثار مکتوب یا ضبط شده و یا اجرایی هنرمندان باشند. برای نیل به این مقصود سعی کرده‌ایم در شرح حال‌نگاری حتی الامکان رعایت اختصار بشود و بیشتر به ذکر اطلاعات تاریخی و اصلی، تحلیل مکتب‌های موسیقی و آثار و ویژگی‌های هر دوره به‌طور کلی و سبک و آثار استادان به‌طور خاص و بر مبنای شواهد و آثار اجراشده توسط آن‌ها بپردازیم.

از آن‌جا که در تحقیقات انجام شده، علاوه بر وقوف به دستگاه‌ها، نغمه‌ها و گوشه‌های موسیقی ایرانی و آشنایی با مسایل نظری موسیقی و مهارت‌های اجرایی آن، به‌ویژه در فصل آخر کتاب که مسایل فنی و دقیق الکتروآکوستیک مطرح شده، داشتن تخصص چندجانبه‌ی

هنری و فنی (الکترونیک و اکوستیک) نیز ضروری‌ست؛ شاید بی‌مناسبت نباشد چند جمله‌ای هم در زمینه‌ی تحصیلی و تخصصی مؤلف این کتاب به میان آید. نگارنده ضمن طی دوره‌ی تحصیلات دانشگاهی در رشته‌ی زبان‌شناسی دانشگاه تهران، به‌خاطر علاقه به موسیقی در سال‌های نوجوانی، علاوه بر استفاده از کلاس‌های شبانه‌ی هنرستان عالی موسیقی ملی، نزد چند تن از استادان موسیقی به فراگیری مسایل نظری و عملی موسیقی پرداختم. در مورد بازیافت آثار صوتی قدیم موسیقی ایرانی و سنجش‌های آزمایشگاهی الکترواکوستیک، آثار استادان موسیقی، اطلاعات فنی و زمینه‌ی تخصصی حاصل از آموزش دوره‌ی الکترونیک که آن هم مورد علاقه‌ی مؤلف بود مورد استفاده قرار گرفتند. از سال‌های پیرامون ۱۳۳۷ به بعد برخی مطالب تحلیلی نگارنده به صورت مقالات پیوسته و منفرد با عنوان "مکتب‌های موسیقی ایران"، "کیفیت آوازهای ایران"، "خواص موسیقی ایرانی" و غیره در ماهنامه‌ی *موزیک ایران* و برخی ویژه‌نامه‌های تخصصی به چاپ رسیدند.

برای تألیف این کتاب، نگارنده علاوه بر استفاده از مآخذ و منابع مدون، صدها اثر ضبط‌شده‌ی صوتی از ساز و آواز نوازندگان و خوانندگان قرن اخیر ایران را که قدیمی‌ترین‌شان متعلق به استادان عصر ناصرالدین‌شاه قاجار است با استفاده از آثار صوتی اولین استوانه‌های حافظ‌الاصوات (ضبط صدا قبل از اختراع گرامافون) که در سال‌های ۱۳۳۸ و ۱۳۳۹ با اطلاعات فنی خود استخراج و بر روی نوار مغناطیسی منتقل کرده بودم، مورد بررسی قرار داده‌ام. این آثار ضبط‌شده در استوانه‌ها تا آن تاریخ — یعنی حدود شصت سال — به علت عدم اخذ صوت از آن‌ها عملاً مسکوت مانده و مفقود تلقی شده بودند. آثار اجراشده‌ی استادان و هنرمندان در ضبط‌های دوره‌ی بعد از صفحات گرامافون دوره‌ی مظفرالدین‌شاه تا صفحات اواخر عهد قاجار و عصر حاضر، از همان سال‌های تحصیل به تدریج توسط نگارنده گردآوری شدند و محتوای صوتی آن‌ها مورد بررسی قرار گرفت. فهرست آثار اجرایی ضبط‌شده که در شرح حال و آثار هر کدام از هنرمندان در کتاب آمده است بر مبنای همان آثار است. تحقیق در اصالت ردیف بازمانده، حدود کوک ساز و اندازه‌گیری‌های اصوات، حدود صدای خوانندگان و تعیین انواع تحریرها و فیگورهای تزینی قدیم، شیوه‌ی اجرا، مهارت، آفرینندگی و سبک و ویژگی‌های دیگر استادان همه مبتنی بر استماع آثار صوتی یادشده و اثر پنجه یا آواز استادان زیر است: محمد صادق خان سُروالملک، میرزا حبیب سماع‌حضور (با آواز خود او)، حسن خان، علی اکبر شاهی، حبیب

سماعی و تعدادی دیگر و هنرمندان عصر حاضر در سنتور؛ میرزا عبدالله، آقاحسین قلی، میرزا غلام‌رضا شیرازی، اسدالله‌خان، درویش‌خان، یحیی‌خان، برادران نی‌داود و برادران شهنازی و تعدادی دیگر و نوازندگان دوره‌ی بعد و معاصر در تار؛ نایب اسدالله، مهدی نوایی و هنرمندان عصر حاضر در نی؛ صادق‌خان نواب (با سنتور سُروالملک)، سید رحیم اصفهانی، علی‌خان معروف به نایب السلطنه، سیداحمدخان، جناب دماوندی، رضاقلی‌خان، طاهرزاده، تاج، ظلی، ادیب خوانساری، بنان، دوامی، اقبال، قمر، روح‌انگیز، پروانه (خواننده‌ی قدیمی با سه تار خود او) و تعداد دیگری از خوانندگان عصر حاضر و صدای واعظان خوش‌آواز مشهور چون حاج تاج نیشابوری در آواز و خوانندگی؛ و همچنین همنازایی از ارکستر نظام دوره‌ی ناصرالدین‌شاه به رهبری مسیو لومر تا دوره‌های متأخرتر مانند ارکستر مدرسه‌ی درویش به سرپرستی مرتضی نی‌داود، ارکستر مدرسه‌ی عالی موسیقی (۱۳۰۶) به رهبری علی‌نقی وزیری و نواخته‌های او و ابوالحسن صبا، ارسلان درگاهی و تعدادی دیگر تا دوره‌ی معاصر بارها استماع و بنابه‌ی مورد در فصول مختلف کتاب مطرح شده‌اند. علاوه بر این، نمونه‌های منتخب آثار صوتی فوق توسط مؤلف با دستگاه‌های اسیلوسکوپ (نوسان‌نمای کائودیک) و طیف‌نگار، ثبت شده و مورد سنجش قرار گرفته‌اند و ویژگی‌های آن‌ها از منحنی‌های ثبت شده، معین شده‌اند و شمه‌ای از آن در فصل آخر کتاب آمده است. صدها ورق نت موسیقی از آثار قدما نوشته‌ی علی‌نقی وزیری، موسی معروفی، ابوالحسن صبا و نت آثار خود آن‌ها و ساخته‌های استادان دیگر مانند درویش، شیدا، عارف، امیر جاهد، نی‌داود، سماعی، خالقی و دیگران در حین آموزش موسیقی و ادوار بعد نیز مورد مطالعه قرار گرفته و نواخته شده‌اند که در جای خود از آن‌ها استفاده شده است. در مورد نکات فنی، آراء و عقاید، شرح حال و آثار، شیوه آموزش و چگونگی تعلیم موسیقی نیز اطلاعاتی در اثر تلمذ، مراوده یا مراجعه به برخی از استادان موسیقی به صورت حضوری توسط مؤلف کسب گردید که از آن جمله‌اند: علی‌نقی وزیری، روح‌الله خالقی، موسی معروفی، اسماعیل مه‌رتاش، ابوالحسن صبا، محمود تاج‌بخش، تاج اصفهانی، حسن کسایی، عبدالحسین برازنده، قمرالملوک وزیری، روح‌انگیز، جواد بدیع‌زاده، دکتر مهدی برکشلی و تعدادی دیگر. در مورد موسیقی‌دانانی که حدود یک صد سال قبل می‌زیسته‌اند و نگارنده با نام و برخی موارد شرح حال و آثار صوتی آن‌ها آشناست، از بیانات مطلعان سالخورده که با آن استادان، معاصر بوده‌اند استفاده کرده‌ام. به‌ویژه با مراجعه به شادروان دوست‌علی

معیرالممالک (۱۲۵۲-۱۳۴۵) نوه‌ی ناصرالدین شاه که به مناسبت خویشاوندی و نزدیکی با آن دستگاه و مشاغل دیوانی پدر او و خود وی، و علاقه به هنر نقاشی و موسیقی با اکثر قریب به اتفاق استادان عصر ناصری مانند سُروالملک، سماع حضور، آقاحسین قلی، نایب اسدالله و دیگران معاشرت و مراوده‌ی مکرر داشت، از بیانات او در شرح حال و آثار و خصال بیشتر هنرمندان قدیم بهره برده‌ام.

نگارنده با علم به این که اگر اطلاعات لازم در این موارد استفسار و گردآوری نشود، بسیاری از آن اطلاعات از دست خواهد رفت و برای آیندگان امکان تحقیق محدود و مشکل خواهد بود؛ هنگامی که در آستان جوانی برای کسب این قبیل اطلاعات یا استفاده از خاطرات برخی استادان و مطلعان سالخورده‌ی منزوی یا به انزو اکشیده شده به آنان مراجعه می‌کردم، جوانان هم‌سن و سال من غالباً تعجب می‌کردند که چرا وقت عزیز را صرف چنین بررسی‌هایی می‌کنم و مانند آن‌ها به تبعیت از سلیقه‌ی اکثر عوام مردم به ترانه‌های روز عامه‌پسند که با محتوای مخلوط تقلیدی از آهنگ‌های بازاری عربی، ترکی، هندی و غیره مرتب به گوش می‌رسید عنایتی ندارم. در آن زمان (به‌ویژه از ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷) غالب برنامه‌های رادیو و تلویزیون به پخش ترانه‌های خلق‌الساعه‌ی بازاری عامه‌پسند اختصاص داشت و اکثر رنگین‌نامه‌ها و مجلات نیز به چاپ شرح حال و توصیف و عکس هنرمندنماهایی می‌پرداختند که به خاطر شهرت طلبی و مال‌اندوزی از ساده‌پسندی گروهی از مردم آن زمان سوءاستفاده می‌کردند و هواخواهان زیادی هم داشتند. بسیاری از شرکت‌های تجارتي ضبط، تهیه و پخش صفحات گرامافون هم برای فروش بیشتر به همان آهنگ‌های بازاری روی می‌آوردند و با تسخیر بازار توسط صفحات جدید، به حکم ضرب‌المثل "نو که آمد به بازار... کهنه‌ها دل آزار شد"، صفحات استادانی چون درویش، طاهرزاده، نی داود و غیره بی‌استفاده می‌ماند و به بساط چند دست‌فروش حاشیه‌ی خیابان رانده می‌شد.

هنگامی که نگارنده با صرفه‌جویی در هزینه‌ی تحصیلی خود به خرید و حفظ آن صفحات بی‌رونقِ درحال‌انهدام می‌پرداختم و با تمهیدات فنی لازم آن‌ها را بر نواری مغناطیسی ضبط می‌کردم و در مقالات خود بر مبنای آن اجراها به تحلیل سبک کار و مکتب‌های هنری آنان می‌پرداختم، پیش‌بینی می‌کردم که آنچه به عنوان "هنر روز" رواج دارد واقعاً هم عمر روزانه دارد و دیری نخواهد پایید و وقتی که هو و جنجال‌های تبلیغاتی

فروکش کند و عوارض زمانه بگذرد، نقاد روزگار رنگ از چهره‌ی آن شهرت‌طلبان بی‌مایه خواهد زدود و هنرمندان واقعی را به مقامی که شایسته بودند و در صفی که بایسته است خواهد نشانید. برای اشاره به وضع حاکم بر محیط هنری آن زمان شاید بی‌مناسبت نباشد نکته‌ای را که شادروان روح‌الله خالقی در دفتر یادبود نگارنده نوشته است نقل کنم. او در انتهای مطلبی حاکی از اظهار عنایت به نگارنده چنین نوشته است: «... امیدوارم در راه هنر همواره در ترقی باشند. آنچه بیشتر این جانب را فریفته‌ی ذوق ایشان نموده این است که به عکس جوانان امروز، آهنگ‌های حقیقی و نغمات اصیل موسیقی ایران را طالب‌اند و به اصطلاح به دنبال مُد نمی‌روند. کاش همه‌ی جوانان چنین بودند که این خود بهترین تسکین دل‌های آزردہ‌ی موسیقی‌دان‌های واقعی است. ۱۱ شهریور ۱۳۳۴، روح‌الله خالقی.»

مطالب مطرح‌شده در چشم‌انداز موسیقی ایران نشان می‌دهد که کتاب حاضر صرفاً یک تألیف به معنای گردآوری یا نقل مطالب "دست دوم" نیست. کوشش نگارنده بر آن بوده است که با توجه به نکات یادشده و راه پیموده شده، مطالب کتاب حتی‌الامکان تازه باشند. اکثر مطالب تخصصی و ویژگی‌های سبک‌شناسی استادان متقدم و بررسی‌های آزمایشگاهی فصل آخر کتاب حاصل تحقیقات مؤلف است که هنوز ذکری از آن‌ها در کتاب‌های منتشر شده درباره‌ی موسیقی ایرانی به میان نیامده است و برای علاقه‌مندان این چشم‌انداز عرضه می‌شود.

دکتر ساسان سپنتا